

Mihalik Béla Vilmos

***Plébános és közösség a 18. század
közepi egri egyházmegyében***

A hazai egyháztörténetírás 1989 utáni újjáéledésének egyik generátora volt az egyházlátogatási jegyzőkönyvek kiaknázása, szövegkiadása. Ebben Tomisa Ilona járt élen, aki az 1990-es évek elején először a barsi főesperesség 17. századi, majd pár évvel később az esztergomi főegyházmegye Batthyány József hercegprímás idejéből származó jegyzőkönyveit adta közre.¹ Az ő nevéhez köthető a 16–17. századi katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyveket közreadó forráskiadás alapos, részletes bevezető tanulmánya. Tomisa Ilona írásában minden szempontból körüljárva tárgyalja egy egyházlátogatási jegyzőkönyv keletkezés-történetét és forrásértékét.² Az egyházlátogatások forráskiadásának historiográfiáját még tovább is lehetne vizsgálni,³ jelen tanulmányban azonban sokkal érdekesebb az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértékének kiaknázását elvégző tanulmányok, az abból leszűrhető tapasztalatok rövid áttekintése.

Míg a kánoni vizitációk forráskiadásainak öröndetesen növekvő sorozatát találhatjuk, addig az ezek alapján készült, részletesebb vizsgálat száma már sokkal kevesebb. Mindenekelőtt kell említeni Fazekas István munkáját, mely az egri egyházmegye 18. századi alsópapságának vizsgálatához is támpontokat, mindenekelőtt módszertani szempontokat ad. Fazekas István ugyanis a 17. század végi győri egyházmegye alsópapságát bemutató tanulmányában a nyugati történetírásban akkorra már bevett társadalomtörténeti kutatások módszertanát, szempontrendszerét kamatoztatva tárta fel a vizsgált egyházi réteg társadalmi, etnikai hátterét, elvégzett tanulmányait, életvitelét, pályafutását.⁴

¹ Tomisa 1992, 1994.

² Tomisa 2002.

³ Ezt megteszi főként nyugat-magyarországi kitekintéssel: Gózszy – Varga 2009a. 7–10.

⁴ Fazekas 1993.

A társadalomtörténeti megalapozottságú vizsgálatnak azonban csak megkésve akadtak követői, jellemzően szintén a nyugati országrész alsópapságára fókuszálva. Dénesi Tamás doktori disszertációjában és számos tanulmányában vizsgálta meg a 18. századi veszprémi egyházmegyében nem csak az alsópapság, hanem a szerzetesek, licenciátusok, iskolamesterek, bábák, remeték helyzetét is. Ezzel újabb, a 18. századi katolikus megújulásban szintén fontos szerepet játszó csoportokat vont be vizsgálatába.⁵ Gózszy Zoltán és Varga Szabolcs a pécsi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveit vizsgálva ennél is tovább lépett, amikor az alsópapság és az őket befogadó társadalmi közeg, a falusi közösségek kapcsolatát, valamint ennek a viszonyrendszernek a török kiűzését követő egyházi újjászerveződést is befolyásoló szerepét vizsgálta több tanulmányban.⁶

A Dunától keletre fekvő területeken – immár tanulmányunk konkrét vizsgálati terepére lépve – mindenképpen ki kell emelni Kovács Bélának az egri egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveit, azon belül is Eszterházy Károly püspök 1767–1768. évi vizitációit közreadó munkáját.⁷ Ugyanő a jegyzőkönyvek kiadását követően részletesen ismertette és bemutatta a forrásokból nyerhető adatokat is.⁸ Noha munkája nem kapcsolódott szorosan a Fazekas István által kijelölt irányhoz, az alsópapság vizsgálata nála sem maradhatott el a helyi plébániai körülmények és a lokális vallási szokások, hitélet vonatkozó adatai mellett. Ráadásul az egyházlátogatási jegyzőkönyvek mellett vizsgálta az egyházmegyei statútumokat, illetve egyes esetekben felhasználta az általam vizsgálat 1746. évi egyházlátogatás adatait is, és ezeket az adatokat folyamatosan egymás mellé állítva érzékeltette az egyházi újjászerveződés 18. század második felére is kiterjedő folyamatát.

Mindezek alapján látható az a sokféle vizsgálati szempontrendszer, amely egy egyházlátogatási jegyzőkönyv forrásértékének kiaknázásakor figyelembe vehető. Ugyanakkor az egri püspökség kapcsán is történtek már a korábbiakban előrelépések. A nyugati országrész egyházmegyéire elvégzett kutatások szempontjait és Kovács Béla kutatásait is szem előtt tartva jelen tanulmányban a plébános és közössége viszonyát vizsgálom az egri püspökség déli területein Barkóczy Ferenc püspök 1746. évi kánoni vizitációja alapján.

Az egri érsekség levéltárában, négy kötetben, három főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve (a hevesi és a patai főesperességé, valamint a borsodi főesperesség alsó-borsodi és felső-borsodi kerületének egy-egy kötete) maradt fenn. Ez a terület magába foglalta Heves és Külső Szolnok vármegyét, a Jászságot, a Nagykunságot és Borsod vármegyét.⁹

⁵ Dénesi 2006.

⁶ Gózszy – Varga 2009b, 2009c; Gózszy 2010.

⁷ Kovács 1997–2001.

⁸ Kovács 1999.

⁹ Feltehetőleg további kötetek is fennmaradhattak, amelyeket 1804-ben az egri egyházmegye feldarabolását és érseki rangra emelését követően az újonnan alakult szatmári és kassai püspök-

Az egri levéltárban fennmaradt forrás jelentőségét emeli, hogy a püspöki székhely, Eger 1687. évi keresztény visszafoglalását követően ez az első részletes forrásbázis.¹⁰ Ennek alapján megismerhetjük a török hódoltságtól leginkább érintett déli területek egyházi életét. 316 településről, közte 87 plébániáról, továbbá 444 személyről, közte 84 plébánosról, 137 iskolamesterről ismerünk meg adatokat.

Az egyházmegyében azonban már korábban is voltak összeírások a plébániákról. 1699-ben Telekessy István püspökségének kezdetén írták össze az egyházmegye plébánosait. Az 1746. évi egyházlátogatás által vizsgált területeken ekkor Borsodban 5, a hevesi főesperességben 11, a patai főesperességben 14 plébánost írtak össze.¹¹ A következő évben Telekessy püspök Kollonich Lipót érsek kérdőpontjaira küldött válaszához az egyházmegye plébániáiról készült összeírást csatolt.¹² Szintén volt egy-egy összeírás 1720-ban és 1733–34-ben, ezek adatsorai azonban még feltáratlanok, csak művészettörténeti adataikat használták fel.¹³ A jelen előadás forrásául szolgáló 1746. évi canonica visitatiót követő újabb, fentebb már említett egyházlátogatás 1767-re esett. Végso soron tehát az 1746. évi canonica visitatio az első összegző forrásunk a török kiűzését követő egyházi újjászerveződés folyamatából. Tanulmányomban először a három főesperesség belső viszonyait vizsgálom, majd a plébánosi állományt veszem szemügyre, végül a plébánosok és közösségeik kapcsolatát elemzem.

Míg 1700-ban Telekessy István püspök Heves és Külső-Szolnok vármegyében, tehát a patai és hevesi főesperesség területén 68 templomot talált, addig 1746-ban 106 templom várta a híveket. Borsod megyében 23 templom helyett már 50-et találtak.¹⁴ A legnépszerűbb patrocínium Szűz Mária volt 19 templommal. Őt Szent István király követte 9 templommal, majd az egyházmegye

ségeknak adtak át, így ma Szlovákiában, Kassán és Romániában, Szatmárnémetiben őrződhetnek. Ugyanakkor ezeknek a köteteknek a fennmaradását kétségbe vonhatja, hogy az 1804 után is az egri érsekséghez tartozó területekről (Szabolcs vármegye) sem maradtak fenn 1746-ból az egri érseki levéltárban kötetek. A kassai és szatmárnémeti levéltárban esetlegesen megmaradt kötetek feltárása további kutatások feladata. Az Egri Főegyházmegyei Levéltárban (a továbbiakban: EFL) őrzött kötetek jelzete: EFL Canonicae Visitaciones (a továbbiakban: Can. Vis.), Nr. 3412. (Districtus Inferior Borsod); Nr. 3413. (Districtus Pata); Nr. 3414. (Districtus Heves); Nr. 3415. (Districtus Superior Borsod).

¹⁰ Az 1734. évi egri papi gyűlés kapcsán Foglár György püspöki vikárius egy húszpontos utasításban az esperesek számára elrendelte a hozzájuk tartozó plébániák vizitációját. A jegyzőkönyvek eredményeit a papi gyűlésen felhasználták, de maguk a részletes vizitációs iratok ismeretlenek. Foglár utasítása: EFL Archivum Vetus (a továbbiakban AV) nr. 2191.

¹¹ Nováky 1907. 260–262. Borsodban ezenkívül egy helyen ferencesek, egy helyen pálosok, öt helyen licenciátusok, Hevesben két helyen licenciátusok, a patai főesperességben pedig egy helyen a jezsuiták, egy helyen licenciátus, egy másik faluban pedig premontreiek működtek, bár utóbbiak tevékenységével kapcsolatban elmarasztalóan írtak. Borsodban ugyanakkor tíz településről azt jegyezték fel, hogy oda helyezhető lenne plébános, többek közt a ferencesek által ellátott Szendrőre is.

¹² Leskó 1907. 274–315.

¹³ Dercsényi – Voit 1969; Bónisné 1969.

¹⁴ Leskó 1907. 287–289, 302–304.

védőszentje, Szt. Mihály arkangyal és Keresztelő Szt. János következett 8-8 esetben. Kovács Béla összehasonlító vizsgálatai arra mutattak rá, hogy a legtöbb templom esetében megmaradt a középkori patrocínium, még akkor is, ha a török időkben az egyház elpusztult vagy a község hosszabb-rövidebb időre elnéptelenedett. A középkorban a templomvédő szent kiválasztása részben az év nagyobb fordulópontjaihoz kötődött. Ilyen volt a tavaszi munkák kezdetét jelentő Szent György-nap (április 24.), a gazdasági év egyik fordulópontja, valamint a szeptember végi Szent Mihály-nap, aki egyben az egyházmegye védőszentje is volt. Hasonló volt Keresztelő Szent János napja (június 24.) a nyári munkák miatt. Ezek az ünnepnapok nemcsak a paraszti társadalom mindennapjai, hanem a hozzá kapcsolódó hiedelmek, szokások révén is nagy befolyással bírtak a templomok patrónusainak kiválasztásában.¹⁵ Szent István király kultusza, a Boldogságos Szűz tisztelete jobbra már, az ellenreformáció szentjeinek (például Felnémet esetében Borgia Szent Ferenc jezsuita generálisnak) ilyen szempontú kiválasztása pedig egyértelműen a kora újkori, barokk vallásossághoz köthető.

Az Isten tisztelete azonban ebben a korban még nem csak templomban folyt. Négy helyen kis imaház fogadta a híveket, míg Aszalón a plébánián egy kis szobát alakítottak ki a mise helyéül,¹⁶ Felsőgyőrött pedig a pálos rendházban tartották a misét.¹⁷ Talán a gyöngyöstarjáni „templom” volt a legérdekesebb, ahol egy régi török fürdő romjait alakították át az istentisztelet céljaira.¹⁸

A templom megléte természetesen önmagában nem jelentette azt, hogy a település önálló plébániai ranggal rendelkezett. A borsodi főesperesség 168 településéből 26, a hevesi főesperesség 78 településéből 27, míg a patai főesperesség 71 településéből 35 volt plébánia. Borsodban 49 község volt filia, a patai főesperesség területén 34, míg a hevesi térségben 31 falu működött leányegyház jogállásban. Ez összességében azt is jelenti, hogy míg a patai főesperességben mindössze egyetlen község nem került egyházigazgatási besorolásba, addig a hevesi főesperességben 18 falu esett kívül a katolikus egyházszervezeten, Borsodban pedig 93 község nem kapcsolódott a plébániahálózathoz.

Ez a tény összefüggésben áll az egyes területek lakosságának felekezeti összetételével. A patai és hevesi főesperességek esetében a jegyzőkönyv általában pontosabb vagy legalábbis egy körülbelüli lélekszám-adatot ad meg falvanként és felekezetenként. Borsod esetében azonban számos esetben csak megközelítőleg ad támpontot a „házak” számával. A patai főesperesség lakosságának 97%-a volt katolikus, így nem csoda, hogy itt volt a legkiepültebb a plébániahálózat. A hevesi főesperesség területén élők harmada református volt, így itt már voltak jelentősebb kiséregiók, ahová a katolikus egyházszervezet nem ért el. Ez

¹⁵ Kovács 1987. 68; Kovács 1999. 72.

¹⁶ EFL Can. Vis. Nr. 3412. 219.

¹⁷ EFL Can. Vis. Nr. 3412. 155.

¹⁸ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 179.

főként a főesperesség tiszántúli részeit érintette. A borsodi főesperesség lakosságának több mint fele református volt, csupán alig harmada volt katolikus, és itt a görög katolikusok is 5% felett voltak. A gyakran szórványban élő, kisebbségben lévő katolikus híveket a reformáció által szétzilált plébániaszervezet alig-alig tudta elérni. A borsodi főesperesség területén élő katolikus hívek 8%-a, több mint másfélezer lélek rekedt a plébániaszervezeten kívül.

Az egyházlátogatás vizsgálta az egyes településeken használt nyelveket is. Ez alapján a felekezeti mellett egy nemzetiségi viszonylat is kirajzolódik. A leghomogénebb képet a hevesi főesperesség mutatja, ahol a községek döntő többségében volt magyar lakosság. Emellett csupán a falvak 20%-ában volt szlovák, 8%-ában német ajkú népesség. A legvegyesebb képet a borsodi főesperesség mutatta. A nemzetiségi adatokkal rendelkező 129 település 85%-ában volt magyar, 41%-ában szlovák, 11%-ában ruszin ajkú népesség. Hasonló arányban, a települések 43%-ában találtak szlovák ajkú lakosokat is a patai főesperesi kerületben, ahol a községek 9%-ában németek is éltek.

Ilyen körülmények között kellett a plébánosoknak szolgálatukat végezni. 1699-ben még csak 30 plébánost írtak össze e három főesperesség területén, ehhez képest az 1746. évi adat a 84 plébánossal már jelentős fejlődést mutat. Átlagéletkoruk 42,5 év volt, és átlagosan 16 éve szolgáltak papként. Az egri egyházmegye papjait a 17. század közepétől Kassán, majd a 18. század elejétől már Egerben is képezték. Az egri szeminárium jelentősége fokozatosan nőtt a század folyamán. Az intézményt 1700-ban Telekessy István püspök alapította, az első papokat 1705-ben szentelték fel teológiai stúdiumaik végeztével. A püspöki székhely Egerbe való visszatérésével és megszilárdulásával a kassai szeminárium jelentősége fokozatosan csökkent. Végül 1760-ban Barkóczy Ferenc püspök a kassai szemináriumot beolvasztotta az egri papneveldebe, a jezsuitáknak az oktatásból és az intézmény vezetéséből való kiszorításával összefüggő reform keretében.¹⁹

35 pap Egerben, 19 Kassán, 14 Nagyszombatban és egy Budán tanult. 35-en fejezték be tanulmányaikat a kazuisztikai stúdiumok után, míg 35-en erkölcs-teológiát is hallgattak, öten pedig teológiai doktori tanulmányokat folytattak Kassán és Nagyszombatban. Az egyházlátogatási jegyzőkönyv 80 plébános nyelvtudásáról is ad információt. 15-en csak magyarul, egy atya pedig csak szlovákul beszélt. Azonban több mint felük beszélt még legalább egy nyelven: 43-an szlovákul, 3-an németül. 14 plébános beszélt a magyaron kívül szlovákul és németül, kettő pedig még olaszul is tudott emellett. Egy-egy atya beszélt négy nyelven. A latintudás persze természetesen alapvető kritérium volt, erre a jegyzőkönyv nem is tért ki külön. Jól látható tehát, hogy az alapvetően magyarok, szlovákok és németek lakta térség nyelvi-kulturális viszonyaihoz alkalmazkodott a papság nyelvismerete is.

¹⁹ Bosák 1993.

Mi volt ekkoriban a plébánosok feladata? A kérdés megválaszolásához az 1734. évi egri egyházmegyei zsinat iratait vizsgáltam meg.²⁰ Eszerint feladatuk volt a keresztvetés, a főimádságok, és a Tízparancsolat tanítása, rendszeres katekizálás. Az iskolát, a hitoktatást és a templomlátogatást elmulasztó gyermekek szüleit nyilvános ki kellett prédikálni. Megfelelő bizonyítvánnyal ellátott tanítót kellett fogadni a falusiak oktatására, tőle esküt kellett venni. A bábaságra megfelelő asszonyokat kellett keresni, őket megesketni, és a szükségkeresztséghez való ismeretekre kioktatni. A zsinaton meghatározták a vasárnapi miserendet, hogy ne a földesurak kénye-kedve szerint tartsák. Az ünnepeket és a vasárnapokat a nem katolikus lakossággal is tiszteletben kellett tartatni. Fel kellett lépniük mindenféle erkölcstelennek ítélt szokások ellen. Ezek között említik a húsvéti határjárás, valamint a pünkösdi királyválasztás szokását. Gondoskodniuk kellett a szentmise és az oltáriszentség iránti köteles tisztelet megtartásáról, és a templombeli hangoskodás, rendetlenkedés ellen is fel kellett lépniük. A hívekkel azonban mindig szelíden kellett bánni, a botrányos viselkedést el kellett kerülni, nehogy a pap haragjában illetlen szókkal forduljon a hívek felé.

A plébánosoknak természetesen voltak segítői is. Már önmagában a plébániai háztartásba is többen tartoztak, általában egy-két szolgálóleány, szolgáló, szakácsnő, kocsis, és gyakran a plébános rokonai is ott éltek. Átlagosan a plébánoson kívül még négyen éltek vele egy háztartásban, de például a hevesi plébánosnál tizenhárman laktak, nagyszámú rokonsága mellett még öt szolgáló is.²¹

Társadalmi és kulturális szempontból sokkal fontosabb szerepe volt a tanítóknak. Iskolamesterek általában a filiákban is voltak, ahol szükség esetén helyettesítették a plébánost szükségkeresztségnél, temetésnél. A három főesperességben összesen 137 tanító volt. Érdekes azonban, hogy bár az 1734. évi zsinat kimondta szükségességét, mégis alig-alig tették le a kötelező katolikus hitvallást. 133 tanítóról van adatunk, közülük csak 13 tette le a hitvallást. Végzettségükre csak a borsodi főesperességből van adat, a legtöbben a retorikai és logikai osztályt járták ki.²² A korszakban azonban még nem is volt jellemző semmilyen előírás, kötelezettség az iskolamesterek végzettségére nézve. A pécsi egyházmegyében 1729-ben a 21 iskolamesterből csupán kettő végezte el a gimnáziumot, míg a többiek a helyi tanítóktól tanulták meg a szükséges tudnivalókat és vették át a hivatást.²³

Ha a plébánosok és a közösségek viszonyát vizsgáljuk, célszerű néhány főbb kérdéskört kijelölni. Adataink a plébános életvitele, a javadalmazás, a vallásos rítusok irányítása (szentmisék, körmenetek) és a közösség ezekben való

²⁰ EFL AV. Nr. 933/a.

²¹ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 175.

²² A principiát egy, a grammatikai osztályt egy, a szintaktikai osztályt három, a poetikát egy, a retorikát öt, a logikát hat, a filozófiát két iskolamester fejezte be. Tíz iskolamesterről nincs adat ebben a főesperességben.

²³ Mészáros 1981. 419.

részvétele kapcsán engednek meg komolyabb következtetéseket. A jegyzőkönyv általában a plébánosok életvitelét, magaviseletét jónak találta, csak ritkán jegyezték fel kihágásokat. A vécsi plébános például a szentmiséről kisurranó ifjúság után rohant dühében, és ördögfiaknak titulálta őket.²⁴ Gyöngyössolymoson a hívek panaszkodtak, hogy a plébános nem vesz részt a temetéseken, de az érte járó pénzt felveszi.²⁵ Szurdokpüspökiben a plébános távolléte miatt gyakran a harmadik, negyedik faluba kellett menni kereszteltetni a gyerekeket, a betegekhez pedig a szomszédos plébánosokat hívták el.²⁶ A dorogházi plébános olyan zárkózott ember volt, hogy a hívek nagy nehezen jutottak csak be hozzá, főleg a filiákból érkezők, akik gyermekeiket keresztelni hozták, vagy betegekhez hívták.²⁷ A többi plébániától távol fekvő, református vidéken található Kunszentmárton különösen fontos központ volt az egri püspökség számára. Nem csoda, hogy ide egy jól képzett, Bolognában és Padovában tanult papot helyeztek. Azonban a hozzáfűzött reményeket nem nagyon váltotta be. Káromkodott, botrányosan viselkedett, felelőtlenül hitvitákba bocsátkozott a környékbeli református lelkészekkel.²⁸ A sarudi plébánosról például azt is feljegyezték, hogy régebben gyakran lerészegedett a sekrestyével. Egy ilyen alkalommal bezárták a kulcsot a templomba, amelynek a tetejét megbontva másztak vissza a kulcsért.²⁹

Azonban ezek inkább csak kiragadott példák, mintsem jellemző esetek. Ahogy a javadalmazásban sem találtak nagy hiányosságokat, kivéve a kiváltságolt jáász településeket.³⁰ Itt a kegyúri jogot gyakorló községek évek óta csökkentették, visszatartották a plébános és a plébániai alkalmazottak fizetését. A jáaszapáti plébános már az 1710–1720-as években kemény küzdelmet folytatott emiatt. Csomortány Imre plébános és a jáaszapáti hívek egymást vádolták a püspök és a földesúr Német Lovagrend előtt, míg végül sok nehézség árán 1721-ben sikerült egyezsége jutniuk, ám az ellentétek később újra kiéleződtek.³¹ A püspök ezért már 1745 őszén keményhangú levélben figyelmeztette a jáász városok gyűlését, hogy a plébániai javadalmak rendjének megváltoztatására csak a püspöknek van joga.³² Bár a jáász gyűlés hajlott az engedelmisségre,³³ az 1746. évi vizitáció még mindig jelentős hiányosságokat tárt fel ezen a téren.

²⁴ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 48.

²⁵ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 171.

²⁶ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 190.

²⁷ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 219.

²⁸ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 74.

²⁹ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 150.

³⁰ A jáász kiváltságok rendszeréről: Kocsis 1994.

³¹ EFL AV. Nr. 1260.

³² EFL Protocolli. Nr. 3607. 79–85. Eger, 1745. október 8. Barkóczy Ferenc püspök levele a jáász gyűléshez és a kerületi kapitányhoz.

³³ EFL Protocolli. Nr. 3607. 107–109. Jászberény, 1745. november 29. A jáász gyűlés levele Barkóczy Ferenc püspökhöz.

A vizitáció jegyzőkönyveit és a konzisztoriális protokollumokat összehasonlítva további plébániai javadalmasági problémák, illetve az azokra tett, a hívek anyagi körülményeit figyelembe vevő megoldási javaslatok kerülnek felszínre. Jó példa erre Recsk esete. A helyi plébános, Filiczky János az egyházlátogatás előtt, 1745 decemberében hosszú panaszlevéllel kereste meg a püspököt, mivel a hívek nem adták meg fizetségét, hiába próbálta őket erre figyelmeztetni, s már – a keresztelés és a gyónás kivételével – a szentségek kiszolgáltatásának megtagadásához fordult volna. Barkóczy válaszelevelében eltiltotta a plébánost a szentségek megtagadásától, arra hivatkozva, hogy az *excommunicatio* püspöki jogkör. Buzdította, hogy a híveket inkább emberséggel és türelemmel térítse jobb belátásra, mint a szentségekhez való járulás megfosztásával. Ellenben azt javasolta, hogy mindenekelőtt forduljon a földesúrhoz, és ha ott nem kap jogorvoslatot, akkor pedig az espereshez, aki szükség esetén majd továbbítja az ügyet a püspök elé.³⁴ Pár héttel később a püspök már a kerületi esperest, Kálmán János gyöngyösi plébánost kereste meg az ügyben, hogy menjen Recskre, és ott a lehetőségekhez képest egy kompromisszumos megoldást hozzon létre a plébános és a közösség között.³⁵ Úgy tűnik, hogy az esperes közbenjárására sem történt előrelépés, mert 1746 áprilisában a recski hívek kérvényével foglalkozott a konzisztórium. Ebből derül ki, hogy Recsk korábban filia volt, s most önálló plébánia (saját filia nélkül), a hívek száma és anyagi háttere azonban nem volt elegendő, hogy a plébánost eltartsák. Így kérték, hogy vagy csatolják Recsket ismét egy másik plébániához, vagy Recskhez csatoljanak filiákat. A döntést a küszöbön álló egyházlátogatás tapasztalataira bízta, és a vizitáció utánra halasztották.³⁶ Aligha csodálható tehát, hogy a vizitátorok már rögtön a jegyzőkönyvben javaslatot tettek az egyházigazgatási beosztás átszervezésére a recski nehézségeket feloldása érdekében. Ugyanis a közeli Ballának két filiája volt, Derecske és Nádújfalu. Derecske azonban közelebb feküdt Recskhez, és jobban megközelíthető volt onnan. Sőt a derecskei hívekről feljegyezték, hogy a távolság miatt Ballára ritkán, Nádújfalura pedig még kevésbé járnak át az ottani misékre.³⁷ A recski plébánia összjövedelme 110 forint körül mozgott, míg a ballai 213 forint körül, de ebből a ballai hívektől 78 forint, míg a két filiából 129 forint jött be (a stóladíjon kívül). Az egyházlátogatás után az egyházmegyei konzisztórium 1746 végén döntött: Derecskét leválasztották Balláról, és a recski plébános joghatósága alá helyezték, a ballai plébánost pedig áthelyezték a jobb jövedelemmel rendelkező Pétervásárára.³⁸ Összességében

³⁴ EFL. Protocolli. Nr. 3607. 125–127. 1745. december 17.

³⁵ EFL. Protocolli. Nr. 3607. 133–134. 1746. január 4.

³⁶ EFL. Protocolli. Nr. 3607. 223–224. 1746. április 29.

³⁷ EFL. Can. Vis. Nr. 3413. 236–237. Az egyházlátogatás egyébként feljegyezte a recski plébánosról, hogy néha heves természetű, és nem egyszer került konfliktusba a hívekkel a legkülönbözőbb ügyekben: EFL. Can. Vis. Nr. 3413. 248.

³⁸ EFL. Protocolli. Nr. 3607. 402–403. 1746. december 7.

tehát elmondható, hogy az egyházmegyei konzisztórium minden fél érdekeit szem előtt tartva szervezte át az egyházigazgatási beosztást, a recski plébánia jövedelme növekedett, a recski hívek anyagi terhei könnyebbek lettek, a derecskeiek könnyebben eljutottak templomba, viszont a ballai plébániának is megmaradt a nádújfalui filia és az onnan befolyó jövedelem.

A szentmisék, prédikációk megtartásában, szentségek kiszolgáltatásában alig-alig találtak hiányosságokat. A balatoni hívek panaszkodtak egyedül, hogy plébánosuk polemizáló prédikációkat tart, noha a falu és környéke szín katolikus, nem volt olyan protestáns közeg, amely ellen szólhatott volna a plébános.³⁹ Esetenként a nyelvi akadályok bizonyultak komolyabbnak. A miskolci plébános néha egész egyszerűen üres templomban találta magát, mivel a hívek a minoritákhoz jártak, akik magyarul és szlovákul is prédikáltak.⁴⁰ Gyöngyöstarjánban a plébános ugyan tudott valamicskét szlovákul, de az nem volt elegendő prédikáció tartásához, nem csoda, hogy a filiában, Rédén, ahol több szlovákjuk is élt, a hívek tömegesen hagyták el prédikáció alatt a templomot.⁴¹ Az egyházmegyei konzisztoriális protokollumok további adatokat is szolgáltatnak, amelyekhez az egyházlátogatási jegyzőkönyvek mint kontrollforrások használhatóak. Így például a gyöngyösi plébános, Kálmán János a helybéli ferences gvárdián, Schirner Ágoston segítségét kérte, hogy a mezőváros német- és szlovákjuk lakosainak anyanyelvi prédikációt biztosíthassanak.⁴² Pár hónappal később a vizitátorok már azt jegyezték fel, hogy a két gyöngyösi káplán közül, Skrobák Zsigmond a magyar mellett szlovákul is kitűnően beszélt, míg Kálmán János plébános és Littkay Máté káplán csak magyarul tudott.⁴³ Aldebrő esetében is nyelvi problémával találkozunk. Az újonnan, Grassalkovich Antal által létesített községre a földesúr 1743. április 24-én adta ki a telepítési szerződést. A faluba főként württembergi németek érkeztek.⁴⁴ Bár 1746-ra még nem történt meg Aldebrő egyházigazgatási integrációja, a hívek nem maradtak lelki gondozás nélkül, főleg a feldebrői plébános látta el őket. Ám ahogy az egyházlátogatási jegyzőkönyv feljegyezte, a feldebrői plébános, Deli János nem tudott németül (csak magyarul és szlovákul beszélt), ezért a hívek gondozását más környékbeli plébánosok is segítették. A feldebrői plébánosnak főként az egerszalóki plébános, Hanzel János volt segítségére, aki a németen kívül beszélt egyébként magyarul, szlovákul, szerbül és románul is.⁴⁵

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben a hívekre sokkal több panaszt találunk. Domoszlón ünnepnap és az egyház által tiltott időszakokban is összegyűl-

³⁹ EFL Can. Vis. Nr. 3415. 13.

⁴⁰ EFL Can. Vis. Nr. 3412. 110.

⁴¹ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 180, 185.

⁴² EFL Protocolli. Nr. 3607. 183–184. Gyöngyös, 1746. március 26.

⁴³ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 13–14.

⁴⁴ Soós 1985. 221.

⁴⁵ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 272–273; Nr. 3414. 245.

tek, zenéltek, táncoltak.⁴⁶ Csányban a litánia helyett a fonóban gyűltek össze a hívek, játszani, énekelni.⁴⁷ Jászapátiban a templomban is nevetgéltek, fecsegték a szentmise alatt.⁴⁸

Hasonlóan sok bonyodalom származott a körmenetekből. Jászládányban és a hatezer fős Jászberényben a plébánosok egyszerűen beszüntették a körmeneteket a sok botrány miatt. Jászládányban a hívek többsége nem vett részt a körmeneten, míg a fiatalok nem voltak hajlandók a körmeneti zászló hordozására.⁴⁹ Jászberény esetében a vizitátorok csak annyit jegyeztek fel, hogy a hívek minden ájtatosságot feledve, botrányosan viselkedtek a körmenet alatt.⁵⁰ Gyöngyöstarjánban a feltámadási körmenetet nem tartották meg, főleg miután valaki a körmeneti keresztet egyszerűen ellopta és zálogba adta a szomszédos Réde kocsmájában egy kis borért cserébe.⁵¹

Az 1734. évi zsinat által kötelezően előírt katekézist sem tartotta meg sok plébános, mert hiába is volt meg a szándék, a hívek egyszerűen nem vettek részt benne. Például Tar községben a leányok részt vettek rajta, míg a fiúk szinte kivétel nélkül hiányoztak róla.⁵² Tiszabón a vizitáció előtt egy évvel még volt katekizmusoktatás, ám érdeklődés hiányában 1746-ra már megszűnt.⁵³ Az oktatásban a plébános mellett az iskolamester vett még részt. Előbbi általában vasárnap délután, míg utóbbi szombaton tartotta a katekézist, azonban ettől több helyen is találunk eltérést. Kunszentmártonban a plébános csak havi két-három alkalommal tartott hitoktatást, helyette az iskolamester vette át a vasárnapi katekézis vezetését.⁵⁴ Alattyánban, ahol a plébániai szolgálatot a jánoshidai premonstrei atyák látták el, a szerzetesek a feladatot az iskolamesterre hagyták, aki ha nem vasárnap, akkor szombaton tartotta a hitoktatást.⁵⁵ Máshol azonban épp fordítva történt a helyzet, s a plébános engedte át a szerzeteseknek a katekézis tartását, így történt ez Gyöngyösön, ahol a jezsuiták látták el ezt a feladatot.⁵⁶ Esetenként a hétvégi katekézisoktatást más formában helyettesítették. Jászapátiban a körmenetek idején volt katekizmusoktatás.⁵⁷ Miskolcon télen a nagy fagyok, és a gyermekek rossz ruházata miatt, míg nyáron a mezei munkák miatt nem volt hitoktatás, ezért a szentmiséket katekizáló formában tartot-

⁴⁶ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 44.

⁴⁷ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 122.

⁴⁸ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 81.

⁴⁹ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 109.

⁵⁰ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 134.

⁵¹ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 180.

⁵² EFL Can. Vis. Nr. 3413. 205.

⁵³ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 27.

⁵⁴ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 75, 77.

⁵⁵ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 137, 139.

⁵⁶ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 13.

⁵⁷ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 80.

ták.⁵⁸ A katekizmusoktatás hiányosságával függhet össze, hogy a vizitációval egy időben, 1746 júliusában az egyházmegyei konzisztórium tizenkét pontban foglalta össze a hitoktatásra vonatkozó főbb irányelveket.⁵⁹

A katekizálás elmaradása sok tekintetben összefügg azzal a jelenséggel, hogy az oktatásban résztvevő iskolamester szinte minden esetben más közösségi funkciót is ellátott: ő volt a kántor, az orgonista, a sekrestyés, vagy éppen a falu jegyzője. E feladatok értelemszerűen erodálták az oktatásra fordítható energiájukat, amely megmutatkozott az oktatás megvalósulásában. Ugyanis az egyházlátogatási jegyzőkönyvben regisztrált 133 iskolamester közül 90 esetében tudjuk csak bizonyosan, hogy oktatta a község gyermekeit. Apcon az egyházlátogatási jegyzőkönyv feljegyezte, hogy mivel az iskolamester egyben a község jegyzőjeként is működött, így egyszerűen nem jutott ideje iskolamesteri teendőinek ellátására.⁶⁰ Ez általános jelenség volt a vizsgált területeken, ám nem egy esetben azt tapasztalhatjuk, hogy valamilyen szükségmegoldással mégis igyekeztek az oktatást megoldani. Kérdéses persze, hogy ez az oktatás minőségében milyen elmozdulást okozott. Ecséden például a harangozó vette át az oktatást,⁶¹ Tar községben pedig a jegyzői, kántori és orgonista feladatait is ellátó iskolamesternek egy segédtanítója volt, aki ellátta az oktatást.⁶² Alattyanban a sekrestyés tanított, az iskolamester pedig csak felügyelte a tevékenységét.⁶³ Pélyen a falu jegyzőjeként is működő tanító helyettesítését a szintén tanult fia látta el.⁶⁴ Hasonló, családon belüli helyettesítést találunk Erdőtelken, ahol a szintén jegyzőként is működő iskolamester helyett felesége segített az iskolában. Kérdés azonban az oktatás minősége, mivel az egyházlátogatási jegyzőkönyv feljegyzése szerint az iskolamester és a felesége is iszákosak voltak.⁶⁵ Néhány esetben azonban nem az iskolamesteren múlt az oktatás folytatása. Jászapátiban például a szülők a tanító rendkívül goromba feleségére hivatkozva nem engedték iskolába gyermekeiket.⁶⁶ Verpeléten találtunk csak egyedül katolikus tanítónőt, aki a helyi földesúr, a Tarródy család házában a község leányait oktatta.⁶⁷ Nevén és az oktatás helyén kívül semmilyen egyéb információnk nincs működéséről, nagy valószínűséggel egy katolikus tanítónő személye inkább csak egy érdekes kivétel ekkoriban. Az iskolamesteri és más funkciók párhuzamos ellátása tehát jól láthatóan akadályozta az oktatást, így aligha csodálható, hogy a vizitátorok szinte minden esetben javaslatot tettek a helyzet feloldására, az iskolamesteri és

⁵⁸ EFL Can. Vis. Nr. 3412. 110.

⁵⁹ EFL Protocolli. Nr. 3607. 295–300. 1746. július 1.

⁶⁰ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 162.

⁶¹ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 156.

⁶² EFL Can. Vis. Nr. 3413. 207.

⁶³ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 139.

⁶⁴ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 146.

⁶⁵ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 204.

⁶⁶ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 85.

⁶⁷ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 272.

egyéb funkciók szétválasztására. Ez azonban pénzkérdés volt mindenekelőtt, s ahogy fentebb is láthattuk, például a Jászságban már így is csökkentették, visszatartották az egyházzolgák fizetését.

Végezetül még érdemes röviden szólni a konfraternitásokról. A három főesperességben összesen 88 vallásos társulat működött, az egyházlátogatás röviden ismertette ezek szabályzatának főbb pontjait, azonban működésükről, a szabályok betartásáról csak ritkán kapunk információt. A társulatok szerzetesrendek (főként ferencesek és jezsuiták), illetve részben világi papok, plébánosok tevékenysége nyomán alakultak meg.

A ferenceseknek három kordás (*Confraternitas Cordigerorum*) főtársulata volt a vizsgált területen: Egerben, Jászberényben és Gyöngyösön. Mindhárom helyen az ott lévő ferences rendházhoz kötődtek a konfraternitások. Ezeknek úgynevezett leánytársulatait is megtalálhatjuk. Példaként említhető Jászfelsőszentgyörgy, mely Jászberényhez, Jászapáti, mely Egerhez, és Domoszló, mely Gyöngyöshöz kapcsolódott.⁶⁸ Ezenkívül a pásztói társulat az esztergomi főegyházmegyében fekvő Fülek ferences rendházához, míg a kunszentmártoni kordások a váci egyházmegye szolnoki főtársulathoz kapcsolódtak.⁶⁹ A kordás társulatokról általában elmondható, hogy újhhold utáni vasárnapon körmenetet, az oltáriszentség előtti ájtatosságokat tartottak, az elhunyt társulati tagokért pedig szentmiséket mondtak.

A jezsuita kapcsolatot csak egy esetben tudjuk megfogni közvetlenül. A jászladányi Szentháromság konfraternitás ugyanis a budai jezsuita főtársulat filiája volt. Működésükről csak azt jegyezték fel, hogy az úrfelmutatást követően három tized rózsafüzért mondtak el.⁷⁰ De szintén a jezsuita rend hatása sejthető a mindhárom főesperességben elterjedt Mária társulatok alapítása mögött.

A társulatok szőlőket, kaszálókat, szántóföldeket is birtokoltak, amelyek jövedelméből vallásos tevékenységüket finanszírozhatták, azonban a bevétel mértéke nagyban befolyásolta az egyes társulatok működésének aktivitását. Az 1677-ben alapított abasári Szent Kereszt konfraternitás egy kis szőlőt és egy malom jövedelmének felét bírta. A falu másik társulata, az Úrvacsora konfraternitás (*Confraternitas Coenae Domini*) szintén egy kis szőlőt birtokolt. Azonban a község harmadik testvérelete, a Szeplőtelen Fogantatásról nevezett társulat semmilyen bevétellel nem rendelkezett, így tulajdonképpen nem működött, a szabályzatukban foglaltakat nem tudták teljesíteni.⁷¹ Abasár filiájában, Visontán is volt egy Szentkereszt társulat, amelyet a helyi közösség alapított, alighanem az anyaegyházban működő hasonló konfraternitás példájára. Noha nem volt a társulat az egyház által megerősítve, az általuk bírt kis szőlő jövedelméből a szabályzatuknak megfelelően működtek, ehhez gyertyákat, fáklyákat vettek,

⁶⁸ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 43, 140; Nr. 3414. 80.

⁶⁹ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 198; Nr. 3414. 73.

⁷⁰ EFL Can. Vis. Nr. 3414. 104.

⁷¹ EFL Can. Vis. Nr. 3413. 32.

oltárukat rendben tartották és feldíszítették, és a faluban megforduló papokat, szerzeteseket vendégül látták.⁷²

Az 1746. évi egyházlátogatás sok tekintetben előrelépést mutat a török alóli felszabadulás időszakához képest. A hevesi és patai főesperességben már nagyjából helyreállt a plébániahálózat, ugyanakkor a borsodi főesperességben jelentős hiányosságokat tapasztaltak. Itt számos esetben tettek javaslatot az egyházlátogatás készítői új plébánosok beiktatására, az egyes települések egyházszervezeti integrációjára. A papok nyelvi, műveltségi felkészültsége összességében jónak mondható, ez nem okozott különösebb feszültséget a laikus néprétegek elérésében, azonban a lakosság vallási életben való részvétele komolyabb problémáforrásnak tűnik. Talán ennek is betudható, hogy Barkóczy Ferenc püspök az egyházlátogatás tapasztalatait is felhasználva az 1740-es évek végén egyházmegyei szabálygyűjteményt, statútumokat jelentetett meg.⁷³ Ebben sok más instrukció mellett részletesen szabályozta a katekizmusoktatást, előírta a plébánosoknak a vasárnapi katekizálást, hogy a híveknek az üdvösséghez szükséges tudást átadják. Azt is elrendelte, hogy a hitoktatásban, oktatásban résztvevő iskolamestereket szigorúan ellenőrizték a plébánosok, részletesen megszabta a katekizmusoktatás rendjét és szabályait.⁷⁴ Az iskolamesterek, de általában a plébánia szolgálatában lévőkkel kapcsolatban is előírta alapos, az esperes által végzett vizsgálatukat, a szokott eskü letételét, azzal a kitételrel, hogy akik azt addig elmulasztották, a statútumok megjelenését követően haladéktalanul letegyék.⁷⁵ A vallásos társulatokat kapcsolatban is az esperes joghatóságát erősítette, amikor elrendelte, hogy vizsgálja meg a társulatok működését, hogy meg lettek-e erősítve egyházi hatóság által, és hogy szabályzatukat betartják-e.⁷⁶ A plébániai jövedelmekkel kapcsolatban szintén leszögezte, hogy azt a mindenkor püspök tudta nélkül csökkenteni, megváltoztatni, elidegeníteni nem lehet. A statútumokban elrendelték, hogy ahol ilyen történt vagy történne, arról szintén az esperesnek a kötelessége, hogy információt adjon a felsőbb egyházi hatóság irányába, hogy ott döntést hozhassanak az ügyben.⁷⁷

Barkóczy püspök másfél évtizedes működése alatt jelentős előrelépéseket tett, tovább erősítette azokat az alapokat, amelyeket elődei leraktak a 18. század első felében. Ezeken továbbépítkezve tudott majd Barkóczy utódja, Eszterházy Károly négy évtizedes püspöksége idején jelentős eredményeket elérni. Az általa véghezvitt 1767. évi egyházlátogatások azt mutatják, hogy az 1746 után eltelt két évtized is jelentős eredményeket hozott: a plébániahálózat tovább bővült, a papok felkészültsége is tökéletesedett. Tovább nőtt a vallásos társulatok száma

⁷² EFL Can. Vis. Nr. 3413. 39.

⁷³ Statuta 1767.

⁷⁴ Statuta 1767. 41–47.

⁷⁵ Statuta 1767. 68.

⁷⁶ Statuta 1767. 69–70.

⁷⁷ Statuta 1767. 94–95.

(88-ról 104-re), majd Eszterházy Károly szabályozta a körmenetek rendjét is. A hívek szokásairól, vallásosságáról persze még az 1767. évi jegyzőkönyv is őszintén beszámolt. Azonban a 18. század végére az egri püspökség újjászerveződése már oly teljes képet mutatott, hogy 1804-ben a kassai és szatmárnémeti püspökségek leválasztásával érseki rangra emelkedhetett.

Irodalom

BÓNISNÉ WALLON Emma (szerk.)

1969 *Acta Cassae Parochorum* 1–2. Egri egyházmegye. Művészettörténeti adatok. Budapest

BOSÁK Nándor

1993 Teológiai oktatás Egerben a XVIII. században. In: *Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv.* Szerk. Antalóczi Lajos. Eger, 159–164.

Dercsényi Dezső – Voit Pál (szerk.)

1969 *Heves megye műemlékei.* Budapest

DÉNESI Tamás

2006 *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében.* PhD-értekezés, ELTE BTK, Budapest

FAZEKAS István

1993 *A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714. között.* Történelmi Szemle XXXV. 1–2. sz. 101–131.

GÓZSY Zoltán

2010 *Grenzen und Wirkungsradius der Rekatholisierung in Süd-Transdanubien nach der Osmanenzeit.* In: *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migranten im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert.* Hg. von Rainer Bendel – Norbert Spannenberger. Berlin, 43–65.

GÓZSY Zoltán – VARGA Szabolcs

2009a *Visitatio Canonica Dioecesis Quinqueecclesiensis, 1738–1742.* Pécs

2009b *A pécsi egyházmegye plébániahálózatának újjászervezése a 18. század első felében.* In: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740).* Szerk. Gózszy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs, 225–264.

2009c *Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben.* Századok 143. 1123–1163.

KOCSIS Gyula

- 1994 A jázsági kiváltságok tartalmának változása a török hódoltság alatt. A központi irányítás és a helyi érdek együttműködésének egy példája. In: *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. Szerk. Kisbán Eszter. Budapest, 129–137.

KOVÁCS Béla

- 1987 *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. Eger
1997–2001 *Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásának jegyzőkönyvei I–IV*. Eger
1999 *Az egyházmegye plébániái és filiái Eszterházy Károly püspöksége idején*. In: *Eszterházy Károly emlékkönyv*. Szerk. Kovács Béla. Eger

LESKÓ József

- 1907 *Adatok Telekesy István egri püspök korához*. In: *Adatok az egri egyházmegye történelméhez IV*. Szerk. Leskó József. Eger, 269–546.

MÉSZÁROS István

- 1981 *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest

NOVÁKY József

- 1907 *Memoria dignitatum et canonicorum cathedralis ecclesiae Agriensis*. In: *Adatok az egri egyházmegye történelméhez IV*. Szerk. Leskó József. Eger, 19–265.

SOÓS Imre

- 1985 *Az egri egyházmegyei plébániák történeti áttekintése*. Budapest

Statuta

- 1767 *Statuta Diocesis Agriensis. Primum quidem per Franciscum Barkóczy edita, nunc autem a plurimus mendis repurgata, et jussu Caroli episcopi Agriensis Eszterházy una cum ejusdem encyclica dictorum confirmatoria vulgata*. Agriae

TOMISA Ilona

- 1992 *Visitatio canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1647–1674*. Budapest
1994 *Visitatio canonica. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből, 1776–1779*. Budapest
2002 *Katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 16–17. század*. Budapest